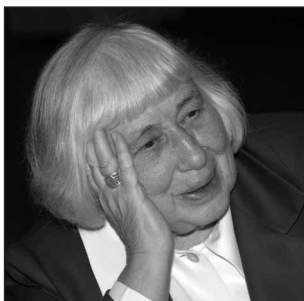

Megemlékezés

2014. december 13-án itthagyott bennünket R. Várkonyi Ágnes akadémikus, a magyar történetírás „nagyasszonya” – ahogy Für Lajos nevezte őt a hetvenedik születésnapjára készült ünnepi kötetben. 2008-ban – sajnálatos módon megfélekezve Für jellemzéséről – nekem is ugyanez a jelző toltult a tolamra, amikor ajánlót írtam

R. Várkonyi Ágnes egyik utolsó, Zrínyi Ilonáról szóló (törökül is kiadott) monográfiája elé. Azt hiszem, ez nem volt véletlen; hiszen melyik más szó fejezhetné ki teljesebben R. Várkonyi Ágnes személyiségét és azt a sokrétű szerepkört, amelyet a magyar történetírásban és szellemi életben betöltött? Az összetett szó mindkét fele fontos: nagy volt a tudása, nagy volt a tudomány iránti odaadása, nagy volt oktatóként, nagy volt új kutatási irányok és szemléletmódok meghonosításában, nagy volt az örökös megújulásban, és Jókai női hőseinek méltó utódként összeszorított ajakkal és nagyasszonyi keménységgel lépett túl minden megpróbáltatáson.

R. Várkonyi Ágnes a kora újkor, a 16–18. századi magyar történelem kutatójaként kezdte pályáját, és élete végéig ez maradt fő érdeklődési területe. Eleinte a Rákóczi-szabadságharc különböző kérdéseivel foglalkozott, melyekhez élete utolsó szakaszában is vissza-

R. VÁRKONYI ÁGNES
1928–2014

visszatért. Nyughatatlan szelme azonban soha nem pihent meg, és az utolsó pillanatilag szakadatlanul tágitotta a szemhatárát. Így ő volt az, aki itthon meghonosította a történeti ökológiát mint különálló kutatási irányt. A kedves kollégája, Perjés Géza ünnepi kötete elé írt előszóiban saját programját vagy hitvallását ismerhetjük fel: „A

XX. század második felében [...] a kor nagy kihívása az egyben látás követelménye lett. Egységben látni a megélt történelmet és a változó jelent, Magyarországot és Európát, a távolabbi múltban és a tegnapokban, a szétzabdalt térségeket, a részleteket, az agrárvilágot és a polgárosodást, a haditechnikát, a műveltséget, a vallásokat és a politikai döntések mechanizmusait, a háborút és a békét, a kudarccokat és a teljesítményeket. A Közép-Európa viharos játékterein küzdő ellenfeleket. [...] Együtt látni a társadalmak, a hadseregek, a nemzetek, a birodalmak nagy egységeit s a kisebb közösségeket és a mindenkori személyiséget, az embert, a megismételhetetlent, az egyszerűt.” Ennek a programnak megfelelően a kora újkor szinte minden jelenségéről írt: a nagypolitikáról, a háborúkról és a békékről, az udvari kultúráról, a reprezentációról és a mentalitásról, a végvárak mindennapi életéről és természeti környezetéről, az éghajlatválto-

zásról, a bányászatról, az időfogalom változásáról és az öltözködésről, a hírközlés korabeli rendszeréről, az asszonyi sorsokról és a sort még hosszan folytathatnánk. Ám kétségtelen, hogy figyelme elsősorban a 17–18. század kiemelkedő, számára kedves alakjaira, Bethlen Gáborra, a Zrínyiekre és a Rákócziakra irányult, talán azért is, mert bennük látta leginkább megtestesülni a magyar történelemből általa olyannyira hiányolt korszerű, európai magyart. És – számomra legalábbis – úgy tűnik: szinte minden problémafelvetése mögött ott bujkált a kor magyarjai számára is fő kérdés: mikor, milyen feltételek, milyen jobb magyar politikálás mellett szabadulhatunk volna meg korábban a pusztító török uralomtól. R. Várkonyi Ágnesnek meghatározó szerepe volt az elmúlt fél évszázad nagy összefoglaló munkái, így az ún. „tízkötetes” *Magyarország története*, a háromkötetes Erdély története, a magyar udvari kultúrával foglalkozó kötet és más kollektív vállalkozások létrehozásában. Többször említette némi keserűséggel, hogy a „tízkötetest” sokkal többen használják, mint ahányan hivatkoznak rá, s ebben igazat kell adnunk neki.

R. Várkonyi Ágnes másik fő kutatási területe a magyar történettudomány története volt, e tárgyból szerezte tudományos fokozatait is. Az elődök munkáinak mindenki másnál mélyebb megismerése, az európai szintű magyar pozitivisták „felfedezése” nem csupán kötelező historiográfiai előtanulmány volt számára, hanem egy nagy nemzeti problémahalmazzal való szembenézés eszköze is. A pozitivistákkal való foglalatosság közben jött rá, hogy mennyi kár származott a romantikus történelemszemléletből: a hibás történelmi önismeret erősen befolyásolta a magyar polgárosodást is, ráadásul alaposan hozzájárult ahhoz, hogy a magyar történelem/törté-

netírás szinte kiszorult a nemzetközi történetírásból. Ezért lankadatlanul szorgalmazta a hazai történetírás korszerűsítését és európai integrációját (e cél érdekében már professor emeritaként vállalta egy nagy OTKA-program vezetését, amely magyar művek angol nyelvű megjelentését irányozta elő, s ezért üdvözölte melegen a *The Hungarian Historical Review* című folyóirat megindítását), továbbá azt, hogy a szakma ne hagyja figyelmen kívül az érdeklődő olvasók igényeit. Egyik utolsó interjújában így vallott a történeti mesterségről és a történetész feladatairól: *„A történetírás összetett munka: egyszerre mesterség, tudomány és művészet. Ami a természettudós-nak a laboratórium, az a történésznek a levéltár és a könyvtár. Ha valaki hidat épít statikai tudás nélkül, a híd leszakad. Ha mesterségbeli és tudományos követelmények nélkül formál véleményt, a mentális híd omlik le a jelen, a múlt s a jövő között. A megformálás művészete pedig a valóság, sőt, az igazság minél jobb megközelítését, világos érvelést, könnyed megírást kíván, a 21. század egyetemes nyelvén fogalmazva. Nyitottságot vár el kérdésekre, ellenérvekre, további gondolatokra. Mert a tudomány öntörvénye az értelmezés szabadságát és a folytathatóságot is megköveteli.”* Egy másik írásában mindezt a következővel egészítette ki: a történész *„létkérdése, hogy kivigye dolgozószbájának falai közül, országának határai közül a párbeszédet, a történelmet, a nagyközönség számára írjon, mint annak idején például Augustin Thierry.”* Egész életében ezt a programot valósította meg: nála több „népszerűsítő” munkát kevesen írtak e hazában.

R. Várkonyi Ágnes olyan „mester” és „szépiro” volt, aki idővel rájött, vagy mindig is tudta, hogy az általa művelt területek létfontosságúak egy polgári társadalom létrehozásához és fenntartásához. „A bölcsészettu-

dományok nélkül nincs kritikai szemlélet, megalapozott identitás, józan önértéktudat” – nyilatkozta tavaly nyáron. Borzongató elgondolni, hogy oly korban lépett a pályára, amikor a bölcsészetnek és ezen belül kiemelten a történettudománynak éppen nem ezt a fontos és vállalható szerepet szánta az akkori hatalom. Olybá tűnik számomra, hogy R. Várkonyi Ágnes, miközben – Hermann Hesse szavaival – „továbadta, amit kapott, s újonnan kiharcolt tudást adott hozzá”, azaz felépítette önmagát, folyamatos emancipációs harcot vívott mint nő és mint magyar történész. Élete nagyobbik felében – számos más, kiemelkedő pályatársához hasonlóan – ő is beszorult egy szűkös lehetőségeket nyújtó világba, amelyből csak kevesen tudtak valódi nemzetközi karriert csinálni, és amelyben szinte minden tehetséges szereplő mély sebet szerzett. Biztos vagyok benne, hogy ha

jobb korbba születik, szintetizáló és szépírói képességei alapján ma a nemzetközi történettudomány ünnepelt sztárjaként vennének tőle búcsút világszerte. Nem tudhatom, de valószínűnek tartom, hogy R. Várkonyi Ágnes pontosan tisztában volt a leküzdendő nehézségek természetével, és ez a tudás rendkívüli módon megedzette, megkeményítette, önmaga szakadatlan tökéletesítésére, horizontjának tágítására és a szakma érdekeinek következetes képviselésére ösztönözte. Sokunk számára R. Várkonyi Ágnes testesítette meg azt az elvet, hogy „soha ne add fel” (csak nála fordulhatott elő, hogy ötödik nekifutásra választották meg akadémikusnak). Ezért is lett a „nagyasszonyunk”, akinél többet a kora újkori Magyarországról senki sem tudott.

Fodor Pál

az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
főigazgatója

